

»Ribe-værkstedet« – Jacob Jacobsen, billedhugger i Haderslev – 1651-1683 –

af *Merete Bergild og Jens Jensen*

Haderslev domkirke og kirkerne i Ribe prydes af en del gravminder, som hidtil er tilskrevet et billedhuggerværksted i Ribe. En nærmere undersøgelse viser dog, at »Jacob Jacobsen, billedhugger i Haderslev« må være mester for disse kunstværker og for flere lignende uden for Sønderjylland.

To kunsthistorikere fra Viborg tegner her et billede af Jacobsens omfattende produktion.

I Haderslev domkirke, Ribe domkirke og S. Katrine kirke i Ribe er der en del gravminder udhugne i sten, daterende sig til 1600-tallets sidste halvdel. Takket være fælles karakteristika udgør de en samlet gruppe med samme oprindelse. Det store værk »Danmarks Kirker« har i den kunsthistoriske oversigt for Sønderjyllands amt sammenstillet disse epitafier og gravsten til at hidrøre fra ét værksted, der på grund af den største repræsentation i Ribe tillægges en placering dér. To af værkerne, et epitafium i Haderslev og en gravsten i Ribe, er ydermere signerede »I I B H«, hvilket af Danmarks Kirker udlægges som »I. I. BilledHugger«. Værkerne er daterede til perioden o. 1650-1674.

Det er imidlertid ikke muligt at dokumentere et billedhuggerværksted i Ribe i denne periode, og en jagt i Ribes arkivalier efter billedhuggeren ud fra monumenternes bestiller og dennes skiftearkivalier har ikke givet resultat. Alligevel er der ét skifte i Ribe, der peger mod en bestemt billedhugger og hans bopæl.

I skiftet efter rådmand Ib Hansen Friis 1669-70¹ omtales under tilstående gæld i en lang, sort kladdebog, påbegyndt d. 3. november 1650: »Ao 1651 d. 16. Juni Jacob Jacobsen stenhugger 1 sdr. 2 mk.«, og i kreditorregnskabet under commissionsbefaling 7. december 1669, møde d. 24. februar 1670, er nævnt under kreditor No. 9 Matz Molvad bl.a.: »Jacob Stenhugger i Haderslev, bog 1 sdr. 2 mk«, altså den samme gældspost, hvilket også er tilfældet, hvor der sammesteds står »Jacob Jacobsen billedsnider 1 sdr. 2 mk.«

En Jacob Jacobsen stenhugger, billedsnider har altså boet i Haderslev. Dog er han ikke nævnt i Th.O. Achelis: Bürgerbuch der Stadt Hadersleben eller i registret til Gl. Haderslev kirkebøger. Men i Haderslev byarkiv kendes via

Fig. 1. Epitafium over Christoffer Lübeke, handelsmand († 1664) og hustru Kirstina († 1659). Dateret 1661. Signeret IIBH. Haderslev domkirke. Signaturen svarer til Jacob Jacobsen BilledHugger. Af andre sten- og billedhuggere kan fra Haderslev tingbog nævnes Oluf Nielsen, stenhugger 19. juli 1679 og Jürgen Rasmussen, billedhugger 19. februar 1681. Foto: Nat.mus.

skattelisterne en Jacob Bildhauer eller Steinhauer. Han er registreret 1656 boende i bydelen Gl. Haderslev i 4. rode ca. nr. 36 og fra 1659 i den anden bydel Ny Haderslev 4. rode som nr. 33. Der er ikke bevaret skattelister fra 1658, så det kan ikke præcist angives, hvornår Jacob billedhugger flyttede til Ny Haderslev. Sidste gang han er nævnt i skattelisterne er 1683. Om han er død dette år vides ikke, da der ikke er bevaret kirkebøger før 1737.²

Iflg. skiftet fra Ribe har Jacob billedhugger haft forbindelse til Ribe i 1651, og da de bevarede monumenter er placeret inden for denne opregnede tidsramme, og signaturen I.I. tilmed passer, må Jacob Jacobsen, billedhugger i Haderslev, være den mester, der har frembragt den omtalte gruppe af gravminder.

Med udgivelsen af Danmarks Kirker fra Ribe amt om domkirken og S.Katrine kirke i Ribe føjes yderligere gravsten og epitafier til listen, således at der i alt er tilskrevet dette værksted 26 monumenter.

Signerede værker

Det signerede epitafium i Haderslev domkirke (fig. 1) er sat over Christoffer Lübeke, køb- og handelsmand, død 1664 og hans hustru Kirstina, død 1659. Epitafiet har det udhuggede årstal 1661. Det består af en sort kalkstens tavle, hvorpå oplysningerne om de afdøde er indhuggede. Øverst på stenen i et rundbuet felt er en fremstilling af den korsfæstede Kristus omgivet af jomfru Maria og Johannes, udført i fladt relief. I tavlens fire hjørner er cirkelfelter med relieffer af de fire evangelister i halvfigur og med deres navne på et bånd, der dækker den nederste del af feltet.

Denne tavle er indfattet i en sandstensramme, udformet i bruskornamentik. Nederst er placeret et stort englehoved, og øverst står to engle på ornamentikken og holder tavlen. I rammens øverste felt er igen udhugget et stort englehoved, og øverst afrundes monumentet af en stor kugle i blomsterblade.

Den signerede gravsten i S.Katrine kirke i Ribe (fig. 2) er sat over Hans Guldagers hustru Valborg, der døde 1673, og deres datter Maren Hansdatter Guldagers, der døde i 1658. Stenen er ikke dateret, men tidsfæstes almindeligvis til tiden for hustruens død o. 1673.

I hvert hjørne er der cirkelfelter med en fremstilling af de fire evangelister i halvfigur. De har deres navnetræk indskrevet i den nederste del af feltet. Over indskriften er et ovalt felt med et relief af den opstandne Kristus, stående på skyer med sejrspanen og strålekrans omkring hovedet. Nederst er udhugget et vinget timeglas og et kranium med korslagte knogler. Langs kanten er udhugget i fladt relief tulipanlignende blomsterranker.

Fig. 2. Gravsten over Valborg, Hans Guldagers hustru (†24/2 1673) 82 år og datteren Maren Hansdatter Guldagers (†17/2 1658) 22 år, o. 1673, i S. Katrine kirke i Ribe. Sigeret IIBH i nederste højre hjørne ved evangelisten Johannes. Der er ikke registreret nogen billedhugger i Ribe i perioden, så det har været nødvendigt at indforskrive én udefra, nemlig fra Haderslev, akkurat som i Thisted, hvor billedhuggere fra Ålborg og Viborgområdet fandt arbejde. Foto: Nat.mus.

Selv om epitafiet i sin udformning ligger tæt op ad gravstenen, og således ikke er karakteristisk for de øvrige tilskrevne epitafier, indeholder det dog flere af de stilistiske træk, der er et særkende for Jacob Jacobsen: Den meget tætte og fladt skårne bruskornamentik, de store englehoveder med det tyktlokkede, lange hår og den brede, lidt fladtrykte ansigtsform med den vide pande og de store, mandelformede øjne. De to store engle, der holder indskriftstavlen, er typisk også for Jacob Jacobsens friskulpturer på de øvrige epitafier. De er statuariske med store hoveder og lange lemmer med flade, spadelignende hænder, og med den samme type ansigter, som tidligere omtalt under englehovederne; deres klædedragt er lang og dækker fødderne. Det høje liv markeres af et bælte, og »overkjortelen« er skåret lige over ved hofterne. Dragtfolderne er fladtskårne med skarpe kanter, mens lemmerne er kraftige og blødt afrundede.

Selve hovedfeltet er meget lig den signerede gravsten i udformningen. Typisk for Jacob Jacobsen er det centrale indskriftsfelt med den store og klart udhuggede personaliedel. Cirkelfelter er, ligesom ovale felter, både vand- og lodret placerede, meget brugte på hans monumenter. De fire halvfigursfremstillinger af evangelisterne, samt den opstandne Kristus på de specielle bløde, proptrækkerkrøllelignende skyer findes på flere af de øvrige tilskrevne værker.

De almindeligste værker fra Jacob Jacobsens værksted er gravsten og epitafier, udført i sandsten med enkelte marmor- og alabastdekorationer. Han er dog også tilskrevet en kapeldør i Haderslev domkirke.³ Den førte oprindelig ind til det nu nedlagte Buchwalts kapel, i dag landemodesal. Desuden kan Jacob Jacobsen muligvis tilskrives opgangspanelet til prædikestolen i Kristkirken i Tønder. Det er fra 1663.⁴

Gravsten

De gravsten, der tilskrives Jacob Jacobsen, er fra o. 1648 til o. 1673. Hovedvægten ligger o. 1660.⁵

Den almindeligste opbygning er et rektangulært midterfelt med personalia, udhugget med store, klare versaler. Indskriftsfeltet er uindrammet, men flankeret af to store figurer. Det kan være Kristus på korset med Maria og Johannes og på den anden side den opstandne Kristus trædende på et kranium. Motivet findes på Lauge Andersen Vedels gravsten i Ribe domkirke fra o. 1648 og på et tilsvarende sammesteds fra o. 1660 over Jens Pedersen. Figurerne kan også være Moses og Aron (Anders Hansen Svane, Ribe domkirke, 1654) eller to af evangelisterne, f.eks. Lukas og Johannes, som det er tilfældet på stenen i S.Katrine kirke over Claus Nielsen Kirkeby fra o. 1660. Under

indskriftsfeltet ses i flere tilfælde en fremstilling af Kristi gravlæggelse (Lauge Andersen Vedel, o. 1648, Anders Hansen Svane, 1654 og Jens Pedersen, o. 1660, alle i Ribe domkirke). Øverst er udhugget et rundt felt med bladkrans holdt af to engle med kors og kalk (jfr. de forannævnte gravsten). På Anders Hansen Svanes gravsten er der en variation, idet den opstandne Kristus står i midten, flankeret af en fremstilling af Kristus som vingårdsmanden (Noli me tangere) og vejen til Emmaus.

Nogle af gravstenene afviger fra dette skema. En tidlig sten fra 1651 over Jørgen Pedersen (Ribe domkirke) har tre buefelter, hvori er store figurer af Kristus som verdensherskeren, flankeret af Moses med lovens tavler og Johannes Døberen med lammet. Indskriftsfeltet i den nederste del af stenen holdes af to store engle. En usædvanlig udformning har ogstå stenen i S. Katrine kirke fra o. 1659 over Carsten Olufsen. Det er en stor aflang sten med to ovale indskriftsfelter i bruskrammer, der holdes af tre engle i lange dragter.

Blandt de sidste gravsten, der er tilskrevet Jacob Jacobsen, er stenen i Ribe domkirke over Jens Martensen fra 1673. Den er omtrent samtidig med den tidligere omtalte, signerede sten i S. Katrine kirke over Hans Guldagers hustru Valborg, og den har flere stilistiske træk til fælles med denne sten, fælles træk, der adskiller de to sten fra de øvrige.

På Jens Martensens sten er der udhugget fire cirkelfelter i hjørnerne, omgivet af blomsterkranse. Heri er der engle i halv- eller trekvartfigur med henholdsvis palmegren, basun, timeglas og kranium. Den nederste tredjedel af feltet er dækket af en indskrift bestående af opbyggelige sentenser på latin. På den signerede sten var her udhugget evangelisternes navne. Hovedfeltets indskrift er også indrammet af en blomsterkrans med rosetter og bliver holdt af to store dydefigurer, Fides (Troen) med korset og Spes (Håbet) med anker. Øverst står den opstandne Kristus med sejrspanen.

Udover de gravsten, der er tilskrevet Jacob Jacobsen, kan føjes yderligere én i Marie kirke i Flensborg (fig. 3) over Asmus Lorentzen og hustru, dateret marts 1667.⁶ Den er opbygget efter de samme principper som Jacob Jacobsens øvrige gravsten, men har nærmest karakter af epitafium, og har tilsyneladende aldrig været nedlagt i gulvet over graven. Den består af et stort indskriftsfelt i midten, her i oval udformning, omgivet af en bladkrans, flankeret af to figurer af Peter med nøglen og Paulus med sværdet. Under deres fodstøtter er to af Jacob Jacobsens karakteristiske englehoveder. Nederst på hver side af et aflangt, ovalt indskriftsfelt i bruskramme er et vinget timeglas og et vinget kranium. Øverst holder to store engle i lange kjortler med palmegrene i hænderne initials kjolde, også i bruskrammer.

Motiverne med de specielle, store engle med de todelte, lange kjortler, de brede, lidt fladtrykte hoveder med de mandelformede øjne og det lange,

Fig. 3. Gravsten over Asmus Lorentzen († 1678) og hustru Marina († 1671) i Marie kirke i Flensborg. Dateret marts 1667. Det vingede timeglas og kranium nederst indgår i rækken af »memento-morie« – »kom i hu, du skal dø« – motiver, der fandt anvendelse i samtiden. De omhandlede det korte liv, den snarlige død; således hedder det i Hans Thomisons salmebog 1569, der var i brug indtil ved slutningen af 1600-tallet, hvor den afløstes af Kingos salmebog:

»Gennem timeglasset så løber det sand
 Og boblen falder på klaren vand,
 Opblæst i samme stund,
 Mennesket falder så i dødsens tvang,
 Hans værelse er her ikke lang,
 Han falder bort sammelunde«.

Foto: Städtisches Museum, Flensborg.

lokkede hår, hvor hver lok ender i en lille krølle, og de flade, store hænder stemmer helt overens med de øvrige tilskrevne værker og med de to signerede monumenter. Det samme gør sig gældende for de skarptskårne, flade folder, der står i modsætning til de bløde og afrundede bruskornamenter.

Epitafier

Foruden de nævnte gravsten er der tilskrevet Jacob Jacobsen en række epitafier, først og fremmest i Ribe domkirke og i S. Katrine kirke, samt i Haderslev domkirke og et enkelt i Brøns kirke, Tønder amt.⁷ De strækker sig i tid fra o. 1650 til 1679. De følger i grundtrækkene to typer. Én hvor bruskornamentikken spiller den største rolle. De horisontale led er bibeholdt, men nedhæng, vinger, topstykke, topfigur – alt er udformet i bruskværk. Epitafiet får derved en afrundet form med bløde bugtninger.

Den anden type er først og fremmest bygget op af arkitektoniske elementer: postamenter, arkitraver, snoede søjler, pyramidespir, brudte trekantsgavle, topgavle, kugler m.m.

Epitafierne er alle udført i sandsten med detaljer af andet materiale. Almindeligvis er hovedfeltet et portrætmaleri, men der kan også træffes storfelter i form af indskriftsfelt.

Epitafiet over Jørgen Pedersen og hans hustru Mette Christensdatter, samt hendes anden mand i Ribe domkirke (fig. 4) er et eksempel på et bruskepita-fium. Begge mændene var slotsskrivere, og den ældste Jørgen Pedersen døde i 1650. Epitafiet dateres almindeligvis til o. 1650. Det består af et forkrøppet postament, hvorpå hovedfeltets maleri af de tre personer er placeret. Det flankeres af to store karyatidelignende dydefigurer, Fides (Troen) med kors og bog og Spes (Håbet) med anker og fugl. Over den forkrøppede gesims er et aflangt, ovalt maleri af dommedag i en bruskramme, flankeret af to liggende putti på svungne gavlstumper. Topstykket er en niche med bruskkanter. Heri står Kristus som smertensmanden. Topstykkets vinger er to armeløse kvindehermer. Topfiguren er den opstandne Kristus i en skykrans. Storfeltets vinger er udformet i bruskværk, afsluttet af en vingearmet kvindefigur med bruskunderkrop. Inde i ornamentikken står to små figurer af Adam og Eva.

Nedhængt har form af et ovalt indskriftsfelt, der holdes af to små engle, omgivet af bruskværk. Nederst er et aflangt, ovalt felt med en liggende putto, der støtter sig til et kranium og holder et timeglas i hånden. Overalt på epitafiet dukker putti, englehoveder, fantasifigurer m.m. op. Alle har de Jacob Jacobsens karakteristiske ansigtstræk. På epitafierne ses desuden endnu et typisk træk, nemlig de store, udborede næsebor. De er ikke så tydelige på gravstenene, da disse ofte er nedslidte.

Fig. 4. Epitafium over slotsskriver Jørgen Pedersen (†27/7 1650) 49 år og slotsskriver Carsten Tønnesen (†26/4 1667) 51 år, samt deres hustru Mette Christensdatter (†12/8 1659) 55 år. O. 1650, Ribe domkirke. Ligesom maleren, der stafferede epitafiet, har anvendt et kobberstik som forlæg for dommedagsmotivet det i tiden meget benyttede stik af J. Sadeler efter C. Schwartz så har også Jacob Jacobsen som sine fagfæller brugt nederlandske stik at arbejde efter. Til »smertensmanden« må være anvendt et stik af Simon de Passe efter Crispijn de Passe fra 1615, der viser Kristus som forløseren. En engel, der opfanger Kristi blod i en kalk er udeladt på epitafiet, alligevel må det være forløseren, der er vist ovenover dommedag. Øverst er til den opstandne Kristus anvendt et stik af Antoni Wierix. Foto: Nat.mus.

Af lignende typer har Jacob Jacobsen udført endnu to epitafier i Ribe domkirke, nemlig ét over Hans Wandel fra o. 1660 og ét over Mathurin du Pont fra o. 1666. Desuden findes der tilskrevet ét over Carsten Olufsen fra o. 1659 i S.Katrine kirke, og ét fra 1668 over Hans Andersen i Brøns.

Den anden gruppe epitafier med en mere arkitektonisk præget opbygning kendes især fra Haderslev domkirke. Der er dog ét i Ribe domkirke fra o. 1660 over Johan Pouch, hvor der både optræder snoede søjler med vinranker, pyramidespir og små Atlas-figurer under postamentfremspringene. Bruskornamentikken er begrænset til indramning af nedhængsfeltet og topfeltet. Figurerne antal er stærkt begrænset. Men de to store dydefigurer, der flankerer hovedfeltet, spiller en meget væsentlig rolle i epitafiets udformning og er udført i Jacob Jacobsens karakteristiske stil.

I Haderslev domkirke hænger fire epitafier, der er tilskrevet Jacob Jacobsen.⁸ Det ene er det tidligere omtalte signerede over Christoffer Lübeke. Det falder i sin udformning helt uden for alle de øvrige ved sin nære tilknytning til gravstenene. De tre øvrige epitafier er alle udprægede værker fra Jacob Jacobsens værksted. De er alle byggede over samme læst, og flere elementer kan genfindes i dem alle tre, og dog er de forskellige i deres udformning.

Enken efter Gottfried Wandling opsatte et epitafium over sin mand og dennes forældre kort tid efter mandens død i 1667 (fig. 5). Epitafiet er bygget op af meget klare arkitektoniske dele – et fremtrædende forkrøppet postament med et bredt postamentfelt nedenunder og et nedhæng. Det rundbuede hovedfelt flankeres af to par snoede søjler, hvoraf de yderste er beklædte og hæftet med sløjfer. Over den brudte, forkrøppede gesims med svungne gavlstumper er det ligeledes rundbuede topfelt placeret. Epitafiet har et maleri af den unge Wandling i hovedfeltet og ét af Kristi opstandelse i topfeltet. Indskrifterne findes under topfeltets maleri, i nedhængets oval og i to runde felter i postamentfeltet. Lignende runde felter findes i den brudte gesims. Her indeholder de våbenskjolde, og de støttes af en stor engel med lang, dobbelt kjortel. Under det inderste par søjler er de små Atlas-figurer, der optræde i Ribe-epitafiet, blevet reduceret til hoveder. De flankeres af to småbørn med fakler i hænderne. De sidder lidt klodsede på samme måde som Kristus som verdensherskeren gør det som topfigur. To store dydefigurer ligger på de svungne gavlstumper, og figurer af Peter og Paulus flankerer topfeltet. De er udformede meget lig de to tilsvarende personer på gravstenen i Marie kirke i Flensborg. Øverst sidder to basunblæsende engle ved Kristi fødder.

Bruskornamentikken er meget begrænset brugt. Men en art små vinger, der binder postamentfeltet og hovedfeltet sammen, er udformet som et bruskornament, der krones af et kvindehoved med en volut og en kugle på hovedet. Kugler er også placeret på gesimsen. Et specielt træk ved Haderslev-monumen-

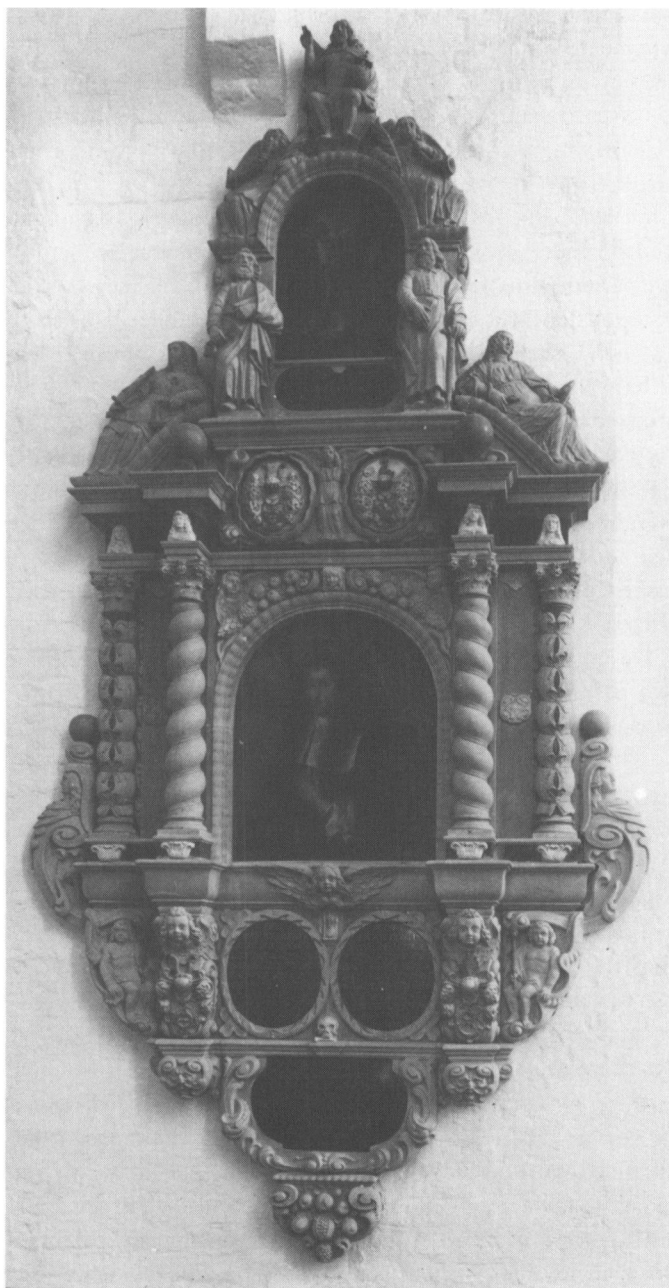

Fig. 5. Epitafium over Gottfried Wanding (†1667) og dennes forældre. O. 1667. Haderslev domkirke.
Foto: Nat.mus.

tet er de små kvindebuster, placeret over søjlerne i gesimsfeltet, og de tilsvarende bladornamenter under søjlerne.

Epitafiet har en række dekorationsdetaljer – kranium og timeglas med et englehoved over i postamentsfeltet, englehoveder med frugtguirlander i hovedfeltets svikler m.m., men helheden er et meget harmonisk og velproportioneret monument.

Typisk for Jacob Jacobsen er den frie brug af motiver. De samme motiver kan genfindes rundt omkring på forskellige monumenter gennem alle de år, hans aktive periode strækker sig. Dette element plus hans meget iøjnefaldende, specielle stil gør det forholdsvis let at samle værker under hans navn.

Der skal her tilskrives ham yderligere tre epitafier, alle fra den tidligste periode af hans liv. Det er alle adelsepitafier. Det ældste findes i Nysogn kirke, Hind herred, tæt ved Ringkøbing. Det er sat over Hans Krabbe til Søgård (†1647) og hustru Christence Juul (†1659). Det har været demonteret og er nyopsat i 1894. Der er kun bevaret et stort krucifix, to knælende portrætfigurer af Hans Krabbe og hustru, samt to store dydefigurer, Spes (Håbet) med et anker og en uidentificerbar dyd med en bog. Det er især disse to dyder, der gør en tilskrivning til Jacob Jacobsen mulig. De har hans karakteristiske ansigtstræk og brede hænder, og deres lange dragter har de skarpkantede foldekast. Desuden er dydernes lange, lokkede hår hæftet op ved tindingerne, som det ses på næsten alle de store dydefigurer, der tilskrives ham. Epitafiet er udført i sandsten og sandsynligvis opsat efter Hans Krabbes død, muligvis o. 1647.

Det største og meste velbevarede adelsepitafium, der kan henføres til Jacob Jacobsen, er sat over Christen Friis til Kragerup (†1639) og hans hustru Barbara Wittrup (fig. 6). Det er opsat i 1648 af enken og befinder sig i Sorø Klosterkirke.⁹

Det er et stort vægmonument med to knælende portrætfigurer af kansleren og hans hustru, som på Nysogn-epitafiet. Men derudover er epitafiet bygget op efter Simon de Pas' stik af Christen Friis (fig. 7). Stikket viser Christen Friis' portræt i et ovalt felt omgivet af dyder, der henviser til hans egenskaber. Nederst Råd omgivet af Fornuften og Fromheden, ovenover Mandigheden og Retfærdigheden og øverst Kærligheden til Gud og næsten, flankeret af Troskaben og Forfarenhed (Erfaringen). Selve epitafiet er udført i sandsten med søjler af flammert marmor. Det er bygget op som en portal med den rundbuede marmorindskriftstavle i midten. Den nuværende indskrift er fra 1694 og opsat af sønnen Hans Friis til Kragerup. Foran vægopbygningen er anbragt to store plinte, hvorpå ægteparret knæler i bedende stilling. Imellem dem sidder figuren af Rådet med en ugle i overensstemmelse med stikket. Yderst på små plinte sidder Fornuften med et spejl og et anker og Fromheden med en palmegren

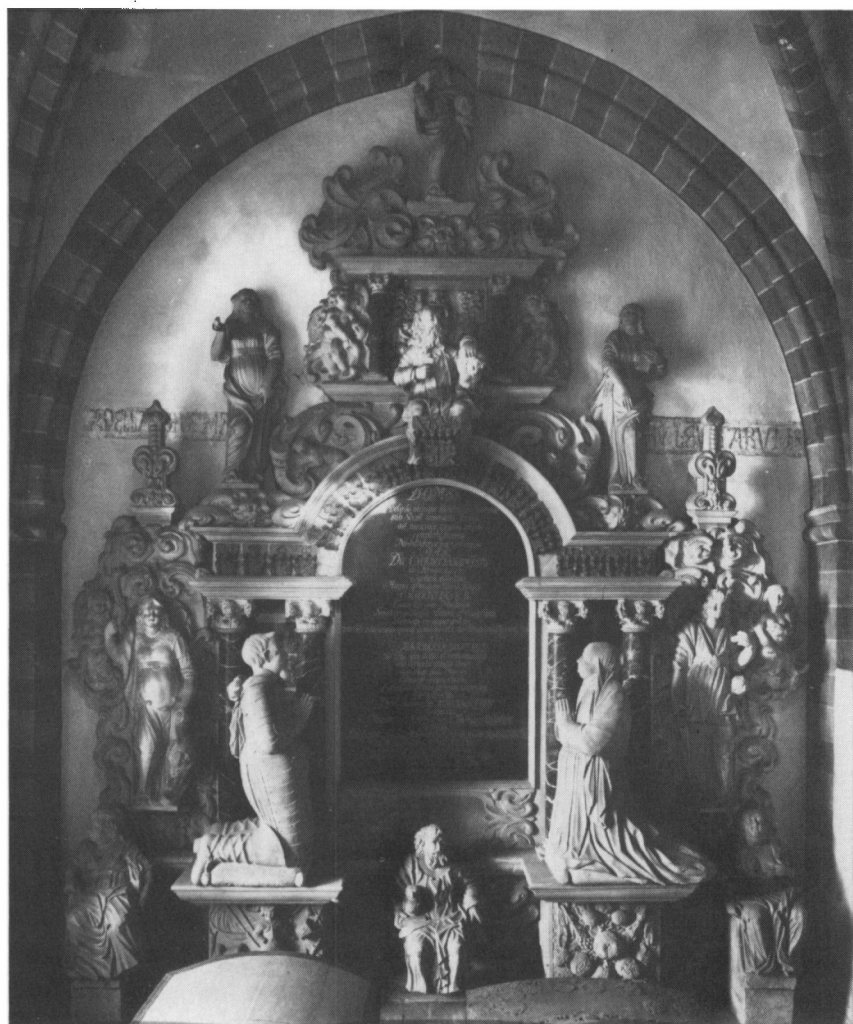

Fig. 6. Epitafium over Christen Friis til Kragerup († 1639) og hustru Barbara Witttrup († 1653). Sorø klosterkirke. Epitafiet måler o. 4,75 m. og blev opsat 1648 af enken i det kapel i Sorø klosterkirke, Christen Friis selv havde købt i 1624. Indskrifttavlen i sort marmor med gyldne bogstaver er i sin nuværende form opsat 1694 af sønnen Hans Friis til Kragerup, ligesom også det smedejernsgitter, der lukker ind til kapellet. Kansleren og hans hustru er som almindeligt på de store adelsepitafier i tiden afbildet som portrætfigurer, knælende og med hænderne i bedestilling. Foto: Nat.mus.

og peger på sit blottede bryst. Derefter følger efter mere traditionel opbygning af epitafier de to store stående figurer af Mandigheden med skjold og spyd og Retfærdigheden med vægt og sværd, som flankering af hovedfeltet.

Over indskriftsfeltets rundbue sidder en mandsfigur, der skal symbolisere

Fig. 7. Portrætskizze over Christian Friis udstyret med elefantordenen med Den væbnede Arm og omgivet af sine 16 ærens adelsvåben og de otte dyder, han åbenbart mentes i besiddelse af. Signaturen i portrættets venstre side SP henviser til Simon de Passe eller Pas. Han levede fra 1591-1647 og var søn af den hollandske kobberstikker Crispijn de Passe. Han blev født i Utrecht og var senere sammen med faderen i England, hvor han blev en anerkendt kobberstikker. Chr. IV indkaldte ham til Danmark, hvor han blev kgl. kobberstikker (1624-47). Udover portrætter af kongen stak han også en del portrætter af adelige. Ophbygningen og udformningen af stikket, der er fulgt ved udførelsen af epitafiet (fig. 6), følger i sin arkitektur og de mange allegoriske figurer et stik af den italienske kobberstikker Gaspar Grispoldi anvendt som titelblad til Giovanni Ferro's »Teatro d'imprese«, Venezia 1623. Privateje.

Kærligheden til Gud og næsten, og han trækker da også en skikkelse op til sig med den ene hånd. Som sidefigurer står to store dyder. Troskaben med en nøgle og en ring og Erfaringen med en bog.

Denne allegoriske opbygning følger nøje Simon de Pas' stik. Men dertil har Jacob Jacobsen føjet et topfelt med søjler og bruskvinger med små englebørn i og en topfigur i form af Kristus som verdenshersker. Dydefigurerne er enten indrammet eller står på bruskornamentikken, og i den dukker småfigurer op, bl.a. hunden, der hører til dyden Troskab. Den er rykket ind i bruskværket ved siden af figuren.

I dette tilfælde, hvor der findes et forlæg, fremgår det tydeligt, hvorledes Jacob Jacobsen omformer figurerne i sin egen stil. Hans personer er store og kraftige, og de står og sidder ret op og ned, almindeligvis frontalt vendt. Hans draperier følger de allerede omtalte former, og han benytter dobbeltkjortler, selv om de ikke optræder på forlægget. Flere af dyderne har det lange, lokkede hår med ophæftede ender.

Bruskværket er af samme type, som ses i de senere værker. Og et specielt ornament med associationer til en fransk lilje optræder her for første gang, placeret ved siden af dyderne ved topfeltet. Dette ornament bruger Jacob Jacobsen senere både på gravsten og epitafier i mange variationer.

Det sidste epitafium, der skal tilskrives vor Haderslev-billedhugger, findes i Tim kirke, Hind herred nord for Ringkøbing (fig. 8). Epitafiet er sat over Knud Gyldenstjerne til Timgård († 1636) og hustru og børn, opsat i 1654 af Mogens Sehested til Holmegård. Epitafiet har været delvist ødelagt, men blev restaureret i 1913. Der er dog bevaret flere dele end det var tilfældet med Hans Krabbes epitafium i Nysogn.

Epitafiet følger den opbygning Jacob Jacobsen bruger til sine borgerlige epitafier. Det består af et forkrøppet postament, båret af to små knælende Atlas-figurer i antik rustning. Over postamentet flankerer to store karyatideliggende dyder midterfeltets indskrift. De forestiller Fides (Troen) med korset og Spes (Håbet) med fugl og anker. På gesimsen over de to dyder står to mindre, forestillende Justitia (Retfærdigheden) med vægt og sværd og sandsynligvis Prudentia (Klogskaben) med spejl og slange. De flankerer sammen med to vinløvomvundne, snoede søjler et mindre indskriftsfelt. Topfiguren er Kristus på korset omgivet af bruskværk. Desuden er der bevaret lidt bruskværk i form af vinger i postamentfeltet og i hovedfeltet.

Dette epitafium er også udført i sandsten, men er senere bemalet. Denne bemaling adskiller det fra Jacob Jacobsens øvrige epitafier ved sit brogede indtryk, men figureernes statur og klædedragter gør det muligt at tilskrive monumentet til ham. På gesimsen ses også det liljeagtige ornament, der optrådte på Christen Friis' epitafium i Sorø.

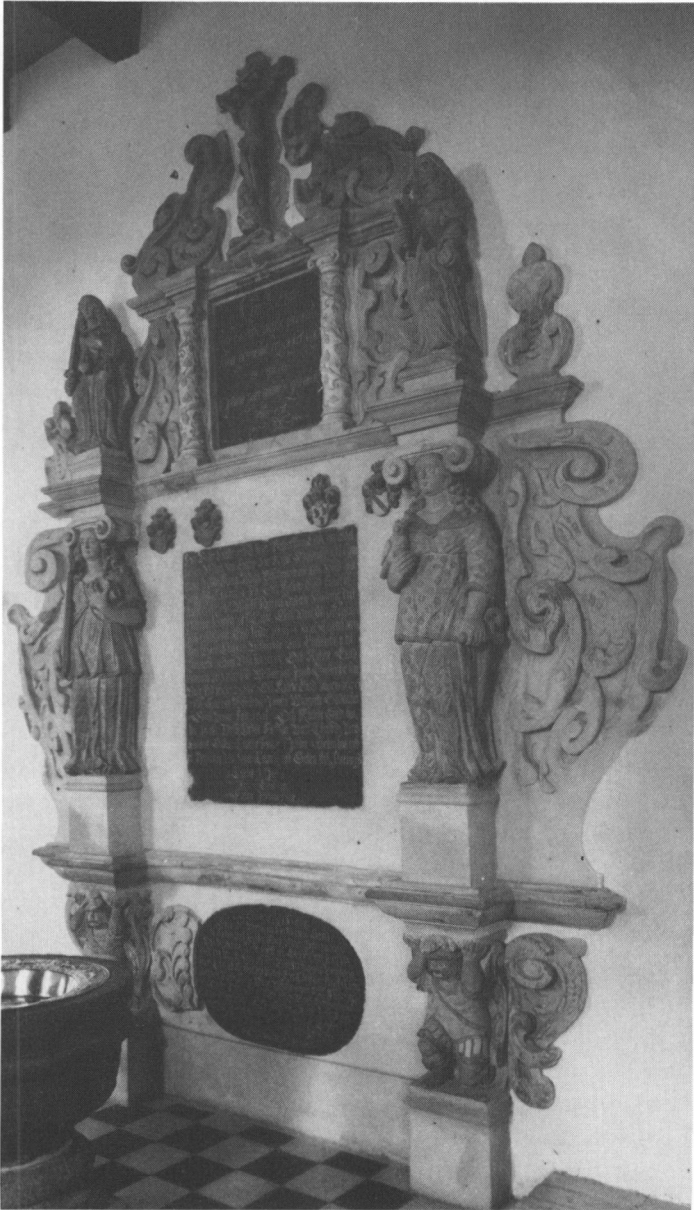

Fig. 8. Epitafium over Knud Gyldenstjerne til Timgård (†1636) og hustru Øllegaard Jacobsdatter Huitfeldt (†1619). Epitafiet opsattes 1654. De to Atlas-figurer, der bærer epitafiet, er et ikke ofte anvendt motiv her i landet. Eksempelvis kan nævnes epitafiet i Viborg domkirke over Malte Sehested til Rydhave (†1661), hvorimod det syd for grænsen har fundet anvendelse flere steder, såvel på epitafier som på altertavler. Foto: Nat.mus.

Fig. 9. Putto med kranium og timeglas. Detalje af epitafiet over Jørgen Petersen, Carsten Tønnesen og Mette Christensdatter (fig. 4) o. 1650. Motivet kendes bl.a. fra et stik i en serie stukket af Crispijn de Passe (†1637) i 1594, som har fundet anvendelse på Holger Rosenkrantz' skab på Rosenholm slot nordøst for Århus. Det er dog ikke dette stik, der har været anvendt som forlæg, men ingredienserne er de samme. En putto ligger støttende sig på et kranium. Flankeret af MEMENTO MORI ses et timeglas. Indskriften på stikket er efter Math. 24: Våger derfor, thi I vide ikke, i hvilken time eders Herre kommer. Tilsvarende findes motivet på et stik af H. Goltzius (†1617) fra samme år, her er barnet blot beskæftiget med at blæse sæbebobler, dog stadig hvilende sig opad et kranium. Yderligere ses en blomst og et kar, hvorfra røg eller damp stiger op. Nederst står at læse: »Qvis evadet?« »Hvem vil undfly?«. Under billedet er et latinsk digt, der i oversættelse lyder: »Blomsten, ny og sølverne, duftende af forårets brise, hentorres brat, den forgår, ak forgår, den ynde. Således forsvinder også menneskers liv allerede for dem, der fødes nu, ak, og glider bort som en boble og den tomme damp«. Udover memento-mori motiverne blomster der visner, damp der forsvinder, og bobler, der brister – er selv det nyfødte barn vis på døden og bliver da i denne forbindelse også en påmindelse om døden – en påmindelse, der indgår i den lutherske ortodoksis bodsfromhed som et element til bod og bøn. Foto: Nat.mus.

Jacob Jacobsen var en meget produktiv kunstner, men hans produktion er uhyre homogen, og der er ikke den store forskel på hans tidligste og senere værker.

Det sidste epitafium, der tilskrives ham, sat over Matthias Worm (†1707) og hustru i Ribe domkirke, er dateret til 1679. Det har en anderledes udformning end de øvrige epitafier. Det består først og fremmest af to ovale portrætmalerier i bruskramme, hvilende på en brudt trekantgavl og flankeret af pyramidespir. Øverst den korsfæstede Kristus. Men de enkelte elementer er typiske for Jacob Jacobsens stil: bruskværket, stofgengivelsen i sløjfer og draperi, kraniet og timeglasset, arkitekturdetaljerne, Kristusfiguren – alt kan separat genfindes på de øvrige tilskrevne værker.

Som ældre eksperimenterer Jacob Jacobsen med nye sammensætninger af sine gammelkendte motiver.

Lærer-elevforhold

Det vides ikke, hvor Jacob Jacobsen har lært, men opbygningen af værkerne, motiverne og udarbejdelsen af monumenterne kan pege på billedhuggeren Peder Clausen, der var aktiv i Århus fra 1634 til sin død i 1657.¹⁰ Peder Clausen, der formentlig var elev og søn af Chr. IV's billedhugger på Koldinghus Claus Lauritzen, arbejdede i vid udstrækning for den jyske adel og leverede fremragende arbejder til kirkerne i det nørrejyske, dog flest til Århus domkirke.

Også Jacob Jacobsen havde efterfølgere, idet to sandstensepitafier med marmorsøjler ved deres udformning og motivvalg leder tanken hen på Jacob Jacobsens arbejder, dog er der tale om en anden håndværksmæssig udførelse. Det drejer sig om epitafiet fra 1678 i Hjerm kirke, syd for Struer sat over Axel Juul (†1671) og Elisabeth Friis (†1677),¹¹ og epitafiet i Tårup kirke mellem Viborg og Skive sat over broderen Tønne Juul (†1684) og Anna Cathrine Friis (†1698) sikkert i begyndelsen af 1680'erne.¹²

Disse epitafier er yderligere interessante ved, at de to hustruer Elisabeth Friis og Anna Cathrine Friis var døtre af den tidligere nævnte Christen Friis til Kragerup, således at forbindelsen mellem bestiller- og kunstnerkreds som så ofte før er opretholdt.

Afslutning

Jacob Jacobsen er med sin omfangsrige produktion den sidste væsentlige repræsentant for den skole inden for stengravminder, der på fortrinlig vis fra århundredets begyndelse havde betjent sig af bruskarokkens ornamentik, hvad enten det var et ønske fra bestiller eller kunstner; herefter indvarsledes

en ny epoke, en ny stil, da adelen forlod epitafierne og gik over til gravmæler i marmor og gjorde brug af kunstnere udefra, der beherskede den nye udtryksform.

ORDLISTE

Arkitrav: Det nederste profilled i en søjlebåren gesims.

Brusk: Ørebrusklignende ornamentik.

Førkrøppet: »Knækket« liste, gesims.

Gesims: De bårne dele af en søjlestilling.

Postament: Højt, foroven og forneden profileret fodstykke under en søjle, pilaster eller en statue

Putto: Lille (tyk) dreng.

Svikkel: Tresidet afgrænset flade som f.eks. mellem en bue og dens retvinklede omramning.

NOTER OG HENVISNINGER

Der henvises generelt til Danmarks Kirker, Sønderjylland. Haderslev amt og Tønder amt, Kbh. 1954-57. Desuden til Den kunsthistoriske oversigt, Kbh. 1963. Endvidere til Danmarks Kirker. Ribe amt, Kbh. 1979.

1. Ribe byfogedarkiv – 1805. Originale registreringer og skiftebreve 1665-1673. Skiftet er påbegyndt 12/8-1669. Landsarkivet i Viborg.
2. Venligst meddelt af Jakob Røjskjær, Haderslev byhistoriske Arkiv.
3. Danmarks Kirker. Haderslev amt, Kbh. 1954, s. 187ff., fig. 98.
4. Danmarks Kirker. Tønder amt, Kbh. 1957, s. 43 ff., fig. 22.
5. De ripensiske gravsten er nøjere beskrevet i de respektive hefter om Ribe domkirke og S. Katrine kirke. Danmarks Kirker. Ribe amt, Kbh. 1983-.
6. Se Anne-Dore Ketelsen-Volkhardt: Schleswig-Holsteinische Epitaphien des 16. und 17. Jahrhunderts, Neumünster 1989, s. 28, fig. 27.
7. Tilskrivningerne er samlede i Danmarks Kirker. Sønderjylland. Kunsthistorisk oversigt, Kbh. 1963, s. 160ff. Se desuden note 5. Beskrivelserne dækker også epitafierne.
8. I Danmarks Kirker tilskrives endnu ét epitafium, nemlig over Valentin Schmidt von Eisenberg fra beg. af 1660'erne. Men denne tilskrivning er mere tvivlsom. Danmarks Kirker. Haderslev amt, Kbh. 1954, s. 160f., fig. 79.
9. Povl Eller har i Dansk kunsthistorie, II, Kbh. 1973, s. 267 sammenstillet disse to monumenter.
10. Merete Bergild, Jens Jensen: Peder Clausen, billedhugger i Århus – 1634-1657, i Østjysk Hjemstavn 1990, s. 30-47.
11. Om portrættet på epitafiet, se Merete Bergild, Jens Jensen: Christian Philip Getreuer (Cythreus) maler i Randers 1664-1682, i Historisk Aarbog fra Randers amt 1990, s. 12-26.
12. Povl Eller: Op.cit., s. 294f.

VÆRKLISTE

- o. 1647 Nysogn kirke, Hind her. Epitafium over Hans Krabbe til Søgård (†1647) og hustru Christense Juul (†1659).
- 1648 Sorø Klosterkirke. Epitafium over Christen Friis til Kragerup (†1639) og hustru Barbara Witttrup (†1653).
- o. 1648 Ribe domkirke. Gravsten over Lauge Andersen Vedel, sgpr. (†1648) og hustru Lisbeth (†1659).

- o. 1650 Ribe domkirke. Epitafium over Jørgen Pedersen (†1650), Carsten Tønnesen (†1667), begge slotsskrivere og deres hustru Mette Christensdatter (†1659).
- 1651 Ribe domkirke. Gravsten over Jørgen Pedersen, slotsskriver (†1650) og hustru Mette Christensdatter (†1659).
- o. 1653 Ribe domkirke. Gravsten over Christen Nielsen Friis, rektor (†1653) og hustru Ingeborg (†1631).
- 1654 Tim kirke, Hind her. Epitafium over Knud Gyldenstjerne til Bidstrup (†1636) og familie.
- 1654 Ribe domkirke. Gravsten over Anders Hansen Svane, borgmester (†1657) og hustru.
- 1659 Ribe domkirke. Gravsten over Niels Pedersen Terpager, handelsmand (†1698) og hustruer Maren Rasmusdatter (†1659) og Else Hansdatter Wandel (†1684). Fragment i Den antikvariske Samling, Ribe.
- o. 1659 Ribe, S. Katrine kirke. Epitafium over Carsten Olufsen, tolder og rådmand (†1659) og hustru Ide Grave (†1676).
- o. 1659 Ribe, S. Katrine kirke. Gravsten over Carsten Olufsen, tolder og rådmand (†1659) og hustru Ide Grave (†1676).
- 1660 Ribe domkirke. Gravsten over Laurids Christensen Friis, rådmand (†1659) og hustruer Else Jesdatter (†1652) og Vibeke Jesdatter (†1709).
- o. 1660 Ribe domkirke. epitafium over Hans Wandel, rådmand (†1659) og hustru Anne Hansdatter (†1659).
- o. 1660 Ribe domkirke. Epitafium over Johan Pouch, apoteker og rådmand (†1659) og hustruer Anne Hansdatter (†1618) og Margareta Lydichsdatter (†1646).
- o. 1660 Ribe, S. Katrine kirke. Gravsten over Claus Nielsen Kirkeby, handelsmand (†1692) og hustru Anne Hansdatter Guldagers (†1659).
- o. 1660 Ribe domkirke. Gravsten over Jens Pedersen, handels- og rådmand (†1706) og hustru Anne Pedersdatter Terpager (†1706) og datter Mette Jesdatter (†1654).
- o. 1660 Haderslev domkirke. Dydefigur. Justitia (Retfærdigheden). Fragment af epitafium.
- 1661 Haderslev domkirke. Epitafium over Christoffer Lübeke, handelsmand (†1664) og hustru Kristine (†1659). Signeret.
- 1663 Tønder, Kristkirken. Prædikestolsopgang.
- 1665 Haderslev domkirke. Portal til Buchwalts kapel.
- 1665 Haderslev domkirke. Epitafium over Jost Lauenstein, rådmand (†1693) og hustruer Ingeborg (†1659) og Elsebet (†■■).
- o. 1666 Ribe domkirke. epitafium over Mathurin du Pont, tolder (†1681) og 1. hustru Cecilie Sødtz (†1665). Afbildet med 3. hustru Ingeborg Friis.
- 1667 Flensborg, Marie kirke. Gravsten over Asmus Lorentzen (†1678) og hustru Marina (†1671).
- o. 1667 Haderslev domkirke. Epitafium over Gottfried Wandling (†1667) og hans forældre.
- 1668 Brøns kirke, Hviding her. Epitafium over Hans Andersen Havervad, herredsfoged (†1651) og hustru Mette Jespersdatter (†1658).
- 1673 Ribe domkirke. Gravsten over Jens Martensen, amtsskriver (†1672) og hustru Karen Lauridsdatter (†1686).
- o. 1673 Ribe, S. Katrine kirke. Gravsten over Valborg, Hans Guldagers hustru (†1673) og datter Maren Hansdatter Guldagers (†1658). Signeret.
- 1674 Haderslev domkirke. Epitafium over Bonaventura Rehefeldt, provst (†1673) og hustru Magdalene Wolpherstorp (†1668).
- 1679 Ribe domkirke. Epitafium over Matthias Worm, præsident (†1707) og hustru Margreta de Hemmer (†1723).
- u.å. Haderslev domkirke. Gravsten over Claus Jacobsen Lunding (sekundær indskrift). Fragment.